

L'état des lieux, stanje na bojnopolju **(glazbena sugestija: Rammstein, Sonne)**

As many days as are the days of Sodom:

count all one hundred and twenty

then shriek I'M COMING.

(Hill, "Speech! Speech!", 96, 2006: 216)

[...] Re evil – relive, revile, revalue

self-revelation. EASY NOW, SOUL-BROTHER!

(Hill, "Speech! Speech!", 115, 2006: 219)

Od svih Sadeovih žena odabrali smo one čija su imena naslovila dva ključna Sadeova romana, Justine i Juliette, s ciljem da kroz tematske, strukturne i idejne sličnosti i razlike pokušamo pročitati fikciju uzevši u obzir što nam Sade poručuje o filozofiji, moralnosti, slobodi i moći preko svojih ženskih likova. Jer, iako oba djela iskazuju Sadeove radikalne ideje o prirodi ljudske svrhe, moralu i užitku, dapače, na nekoj uopćenoj razini na prvi pogled se čine gotovo kao čista egzemplifikacija sličnih teorijskih ciljeva, nastojat ćemo pokazati da nije riječ tek o metodologijama, instrumentalizaciji i porukama o vrlini i nemoralu, o žrtvi i društvenom uspjehu, o patnji i nagradi. Oba romana kombiniraju filozofsku polemiku, ono što bismo danas nazvali pornografijom, te ekstremne prikaze nasilja, istodobno potičući na razmišljanje o slobodi volje, prirodi zakona i odnosu moći i užitka. Markiz de Sade je i sam, u kontekstu prosvjetiteljskih ideja, socijalnih previranja, ali i osobnog iskustva zatočeništva i sukoba s moralnim normama svoga doba, preispitivao ove teze. No ženska tijela ovo su preispitivanje učinila podatnijim u fikciji.

Justine, čiji je roman prvi izdan 1791. godine anonimno u Parizu⁶⁴ pod naslovom *Justine ili Nedaće kreposti*⁶⁵ (*Justine ou les Malheurs de la vertu*), struk-

---

⁶⁴ *Justine ou les Malheurs de la vertu* izdan je godinu dana nakon Sadeovog oslobođanja, nakon Francuske revolucije i ukidanja *lettres de cachet*. Ovaj je roman njegovo prvo izdano djelo, druga verzija koju je neprestano dopisivao i mijenjao. Ovaj će roman 1801., za vrijeme Konzulata (1799. – 1804.) dovesti do njegovog uhićenja, bez optužbe, ni presude, te zatvaranja u azil u Charentonu. Sve su tri verzije romana prvi puta zajedno tiskane u tomu II *Sabranih djela* u Bibliothèque de la Pléiade 1995., te se razlikuju po opširnosti, tonu i narativnoj strukturi. *Les Infortunes de la vertu* (1787.) pisane su kao filozofska priča (koja je po Heineu pretvorena u roman gomilanjem uvijek novih pustolovina protagonistice), te nisu izdane za autorova života. Kako ga je revidirao više puta, sam tekst najprije rekonstruirao Maurice Heine 1930., a potom Michel Delon. *Justine ou les Malheurs de la vertu* (1791.) izdala je udovica Girouard 1791. Potom je nastala *Nova Justine* (*La Nouvelle Justine ou les Malheurs*

turirano i repetitivno demonstrira što donosi inzistiranje na patnji i na vrlini, te čitatelju omogućuje i ironično, i kritičko čitanje, dok Juliette, u *Pripovijesti o Juliette ili Prednostima opačine (Histoire de Juliette ou les Prospérités du vice*⁶⁶), predstavlja libertinski put, onaj koji afirmativno i eksperimentalno želi živjeti i užitek, i nemoral. Ako Justine odano i naivno slijedi utrti put „vrline“ te kreposnim odabirima ipak uvijek stradava, roman naizgled najprije naglašava taj kontrast između moralnog ponašanja i nasilne okoline, društva koje kažnjava vrlinu (što podsjeća na rusoovske zaključke). Juliette, pak, odabire slijediti put koji je često proglašavan hedonističkim, koji će joj osigurati uspon na društvenoj ljestvici koji podrazumijeva da će se poslužiti i nemoralom, i lukavstvom, i iskorištavanjem kako bi sebi osigurala napredak, lagodan život, luksuz i slobodu.

Oba romana problematiziraju tradicionalnu i konvencionalnu etiku, te postavljaju pitanje je li moral intrinzična, nutarnja vrijednost ili društveni konstrukt koji štite strukture moći. K tome, u oba romana užitek koji je i strategija i bojišnica, kao i kod Laclosa, korespondira s nasiljem, štoviše, užitek kao da se ne može ostvariti bez nasilja kojim se uvijek iznova testiraju granice. Sade potvrđuje i ono što je Foucault istaknuo u jednom razgovoru,

---

de la vertu 1797.), iza koje je uslijedila *Histoire de Juliette, ou les Prospérités du vice* (1801.). Oba su romana tiskana zajedno, u deset svezaka (4 za *Novu Justine*, 6 za *Juliette*), u ilustriranom izdanju sa stotinu opscenih gravira, što ih pretvara u pravi pothvat za ono doba, naravno, anonimni, te bez navođenja urednika. Osim što se roman o Justine povećava uvođenjem novih epizoda i filozofskih i ideoloških digresija, on intenzivira erotske scene i rječnik. Justine, koja je pripovjedačica u prve dvije verzije, u trećoj verziji gubi riječ. Roman postaje silno popularan i u Francuskoj i izvan nje, što potvrđuje i Louis-Sébastien Mercier i broj izdanja (pet do 1801.), kao i činjenica da Restif de la Bretonne piše *L'Anti-Justine ou les Délices de l'amour*, libertinski roman kao odgovor Sadeovom, koji ostaje u rukopisu sve do šezdesetih godina 19. stoljeća, kada je ponovno pronađen.

⁶⁵ D.A.F., Markiz de Sade, *Justine ili nedaće kreposti*, preveo Ivo Klarić, Zagreb, Znanje, 1971./Zagreb, Naprijed, 1984. D.A.F., *Julijina povest ili Procvati poroka*, preveo Miloško Knežević, Beograd, Rad, 1989.

⁶⁶ *Histoire de Juliette, ou les Prospérités du vice* predstavlja se kao izdan 1797., iako je tiskan krajem 1800. i početkom 1801. anonimno u Parizu, kao nastavak također anonimno tiskane *Nove Justine ili Nedaće kreposti* (1797.) s lažnom adresom „u Holandiji“. Zbog izdavanja ova dva djela, Sade je brzo prokazan i uhićen 6. ožujka 1801. kod svog izdavača Nicolasa Masséa. Izdanje *Nove Justine* imalo je 40, a *Pripovijest o Juliette* 60 gravira, od kojih se jedan dio originalnih pripremnih crteža, koje je vjerojatno nacrtao Claude Bornet, s rukopisnim komentarima Sadea, pojavio na prodaji knjiga i rukopisa koje je organizirao Sotheby's u Parizu 2. studenoga 2017.

⁶⁷ Primjer iz Foucaultove *Nadzora i kazne (Surveiller et Punir, Naissance de la prison*, Pariz, 1975:37) bio bi njegov komentar Jaucourtove definicije mučenja (osobito na kotaču za lomljenje) u *Enciklopediji*, kada kaže da fenomen možda jest neobjašnjiv, ali nije riječ o bijesu bez zakona, nego da zakon preuzima bijes kao način funkcioniranja.

da „između nasilja i racionalnosti nema nekompatibilnosti“⁶⁷, odnosno da je „najopasnije kod nasilja [...] njegova racionalnost.“⁶⁸

Sadeov „program“ pretvara s jedne strane seksualnost u sredstvo, a ne cilj, kao instrument moći, dominacije, manipulacije i stjecanja prednosti, no istodobno, u potpunosti odgovara mehanicističkom konceptu tijela onoga doba kojeg se najčešće povezuje s La Mettriejem. Isto tako, oba romana ilustriraju Sadeovu radikalnost kao platforme za ekstremni individualizam, skepticizam prema moralnim imperativima i kao platno za estetiku transgresije. Oni također utvrđuju antitezu vrline i društvene nagrade, čime Sade poseže za ironijom kao optikom za kritiku moralnosti.

Koje bi bile najočitije razlike dvije Sadeove protagonistice?

Sadeov stav prema njima i njihovim odabirima je različit: u *Justine*, vrlina kao da je fatalna odlika zbog koje roman često funkcionira kao tragična parabola pokazujući okrutnost društva prema „dobru“. U *Juliette* nemoral je prikazan iz posve druge perspektive, kao pragmatičan odabir, ponekad čak i herojski, jer užitak vodi do društvenog uspjeha. Iako se u oba romana gotovo bolno osjeća retorička funkcija i pornografije, i nasilja, u *Justine* nasilje kao da je često demonstrativno i eksperimentalno, odnosno kao da služi kako bi dokazalo tezu o krhkosti vrline. U *Juliette*, pak, kao da je uloga eksplicitnog više da afirmira i slavi transgresiju pronoseći poruku da su nasilje i erotika sredstva emancipacije, čak i ženi. I sam ton u oba romana je posve različit: kod *Justine* je često ironičan, te naglašava tragičnost i kritičku distancu, dok je *Juliette* energičnija, u stoljeću u kojem energija jest koncept, te ponekad ide i do polemičnosti u toj obrani hedonizma. Stoga se i rakurs društvene kritike u oba romana mijenja: *Justine* se čita više kao moralna parabola i implicitna kritika hipokrizije, dok *Juliette* donosi eksplicitnije teze protiv društvenih tabua i često razvija praktične strategije o tome kako uspjeti ma kojim sredstvima. „Get rich or Die Tryin‘“, rekao bi 50 Cent ponavljajući za Balzacom.

Romani su i strukturalno različiti jer različito tretiraju epizode: dok *Justine* više slijedi linearnu organizaciju nizanjem nesretnih epizoda, *Juliette* se razvija nižući uspjehe koji su rezultat izvjesne seksualne odnosno ekonomske strategije.

U *Justine* obrazac se ponavlja, od moralne odluke i povjerenja u autoritet do izdaje i patnje. Scene u romanu nisu psihološki individualizirane, nego tipizirane, odnosno funkcioniraju kao eksperimentalno ponavljanje jedne te iste teze. Vrlina, odnosno poštivanje normi i zatomičivanje vlastitog interesa, ne

---

⁶⁸ Michel Foucault, „Foucault étudie la raison d’État“ (1980). u: Michel Foucault, *Dits et Écrits* (1954-1988), II, Pariz, Quarto, Gallimard, 2001:803. Vidi i Arlette Farge, *Les Fatigues de la guerre, XVIIIe siècle*, Pariz, Gallimard, coll. »Le Promeneur«, 1996.

može zaštititi pojedinca. Funkcija scena tako nije katarzična, nego demonstrativna, svaki put iz početka. Stoga patnja nije „kazna“ za pogrešku, nego logična posljedica moralne dosljednosti. Likovi zlikovaca često rabe upravo zakonodavni, religijski ili filantropijski diskurs da bi legitimirali vlastito djelovanje, čime se naglašava licemjerstvo institucionaliziranog morala. Stoga stradanje i patnja nisu individualne tragedije nego epistemološki test filozofije morala.

U *Juliette*, romanu koji prati protagonisticu koja se savršeno prilagodila društvu, ona svjesno bira ono što će joj omogućiti ekonomski, politički i društveni napredak te teorijski obrazlaže svoj racionalni odabir. Budući da instrumentalizira društvene norme i hladne glave odmjerava korist i rizik, Julija djeluje strateški, ne impulzivno, pomalo nalik markizi de Merteuil kod Laclosa, te dominira nad moralnim komentarom.

Tako bi *Justine* bila dokaz propasti vrline, a *Juliette* dokaz funkcionalnosti morala, jer prva demonstrira nemoć, a druga učinkovitost; prva je objekt događaja, a druga subjekt odluke; poslušnosti prve odgovara manipulacija kod druge, zbog koje narativno prva ističe ironiju i ponavljanje, a druga eskalaciju i napredovanje. Ovi bi romani tako, barem u klasičnim interpretacijama, mogli biti simetrične po funkciji, ali suprotni po ishodu, što ih u čitanjima često pretvara u dijalektički par.

Oni se razlikuju i po narativnim tehnikama i stilu, iako je najčešće riječ o sveznajućem pripovjedaču⁶⁹. No dok je *Justine* više fokusirana na iskustvo, odnosno patnju protagonistice, *Juliette* češće eksternalizira pripovijedanje, kako bi se pokazale društvene posljedice postupaka. Oba su romana puna tzv. filozofskih digresija, dugih rasprava o prirodi prava, Boga i morala, na tragu tradicije filozofskih dijaloga, no u *Justine* one, u susretu s opisanom patnjom, pojačavaju ironiju, dok u *Juliette* grade i legitimiraju teze.

Obje sestre pomalo su „papirnate“, odnosno, nalik marionetama, savršeno ispunjavajući dodijeljenu ulogu, ma kakva ona bila: *Justine* je arhetipska nevina djevojka čija je vrlina objekt na kojem se eksperimentira, te postaje savršeno platno za ilustraciju „paradoksa vrline“. *Juliette* postaje simbol emancipiranog hedonizma, koja ne preza pred bilo kojim instrumentom moći kako bi osigurala poziciju libertinca, učenog *imoraliste* koji svjesno i aktivno manipulira sustavima⁷⁰.

U temeljima oba romana je teza o prirodnom poretku i užitku, odnosno da su prirodni impuls za zadovoljavanje nagona i želja, kao potrebe

⁶⁹ Vidi bilješke 60 i 62.

⁷⁰ Sporedni likovi su često alegorije društvenih uloga (licemjerni svećenici, korumpirani aristokrati...) koji u *Justine* vrše nasilje, a u *Juliette* ili postaju žrtve njenih strategija ili joj pomažu. Mlada Eugénie iz *Filozofije u budoaru* bila bi bliža Juliette nego Justine.

(Condillac) legitimna osnova za djelovanje, no razlikuju se u evaluaciji društvenih posljedica, u koje Sade kao ateist, radikalni kritičar religije i njenog morala, uvodi i crkvu: u *Justine* vjerske institucije sudjeluju u zlu, a u *Juliette* je religija tek instrument, sredstvo koje se ili iskorištava, ili prezire. Osim toga, Sade kao skeptik uspostavlja i visceralnu vezu između prava i nasilja, te problematizira zakonski poredak kao privid moralnosti koji štiti moćnike.

Sadeova književna strategija transgresije i etičke provokacije ne svodi se na jeftini šok zbog sablazni ćudoređa: on ekstremima pokušava navesti čitatelja na preispitivanje implicitnih moralnih pretpostavki: u *Justine* je patnja moralni eksperiment, a u *Juliette* uspjeh nemorala postaje demonstracija alternative.

Kako Sade nije „anti-prosvjetiteljski“ autor, nego, upravo suprotno, radikalni kritičar unutar koordinata prosvjetiteljstva, tzv. filozofske implikacije ova dva Sadeova romana pokazuju što se događa kada se sloboda pokuša misliti i domisliti do krajnjih konzekvenci. U tom smislu, veoma pojednostavljeno rečeno, *Justine* bi testirala rusoovsku pretpostavku o nagrađenoj vrlini (čovjek koji bi bio po prirodi dobar, ali ga društvo kvari) u odnosu na Sadeovu tvrdnju da je priroda indiferentna, a društvo polje moći. *Juliette* bi bila bliže hobsovskom svijetu interesa, ali bez iluzije društvenog ugovora. K tome, u oba romana moral je pretvoren u fikciju: kao alatka, sredstvo kontrole slabijih i mit koji prikriva stvarne odnose snaga. *Justine* pokazuje da moral ne uspijeva nikoga zaštititi, a *Juliette* da je nemoral veoma uspješna praksa. No Sade ne tvrdi da treba činiti zlo, nego da moral nema ontološki temelj izvan društvenog konsenzusa i moći.

Ova se dva romana razlikuju i po načinu kako tretiraju tijelo: u *Justine*, ono je tek pasivna površina na koju se upisuje moć, a u *Juliette* instrument volje i strategije, u čemu se mogu naći tragovi onoga što će Foucault nazvati tzv. disciplinarnim (*Justine*), odnosno produktivnim tijelom (*Juliette*).

Putanje romana su različite, no oba su izazvala skandal i sustavnu cenzuru u različitim razdobljima, pa im je recepcija ovisila o društvenim i moralnim standardima, odnosno mogućnosti da se pročita djelo koje je marginalizirano zbog pornografskog i nasilnog sadržaja u okvirima moguće rasprave o granicama umjetnosti, slobode izraza, ali i odnosa književnosti prema subverziji, transgresiji i filozofskoj kritici društva. 20. stoljeće je, osobito preko Georges-a Bataillea, koji transgresiju shvaća kao filozofski čin, Mauricea Blanchota koji književnost shvaća kao prostor radikalne slobode, te Michela Foucaulta koji inzistira na diskursu moći i tijela, disciplini i priznanju, Sadea rehabilitiralo. Dapače, shvaćen je „ozbiljno“ (Marty 2011), pa su i ova dva romana dobili novi kontekst: *Justine* kao tekst o nasilju normativnosti, a *Juliette* kao tekst o subjektu bez transcendencije.

Suvremena čitanja, koja ih obično čitaju zajedno, kao neku vrst „teorijskog diptiha“, promatraju ih iz etičke perspektive kao tekstove o granicama reprezentacije, iz naratološkog gledišta s obzirom na ponavljanja, serijalnost i eksperiment, te iz rakursa feminističkih čitanja koja naglašavaju ambivalentan status ženskog subjekta u njima.

Možda jedna od rijetkih dodirnih točaka ovih dviju sestara proizlazi upravo iz njihove rodne obilježenosti. Serge André (2013:52), nastojeći definirati mazohistu tvrdi da ovaj potonji uprizoruje „jednu vrstu mimetičke kariature uživanja koje muškarac pretpostavlja kod žene“, no da on, „kao dobar perverzni subjekt“, „vjeruje u Drugoga i njegovo uživanje, dok žena nema nikakve potrebe u to vjerovati; ona je čak u najboljoj poziciji da uvidi da je ova subjektivnost Drugoga uvijek samo maskarada, efekt nejasnoće označitelja“.

Sade, uostalom, razlikuje ova dva nepotpisana romana o ženama, sestrama, koji, barem u teoriji, pretpostavljaju odrasle čitateljice, od priče o paru u svom filozofskom romanu, kojeg sam tako naziva u podnaslovu i potpisuje, *Aline i Valcour*, u kojem – *genre oblige* – gomila objašnjenja, didaktične naputke zbog kojih se u predgovoru i ispričava čitateljicama koje tretira kao djecu, zaodjenuvši „tužne istine filozofije“ sladunjavom romanesknošću kako bi prikrio gorčinu, dodajući i Lukrecija na latinskom, kako bi napisao ono što „čestite žene“ ne bi trebale ni čitati, ni poznavati. Didaktičnost u književnosti je složen fenomen, no ovdje je na prvi pogled vidljivo da se osuda, u ovom slučaju eksplicitnih seksualnih predodžbi, temelji na činjenici da je predložak smatran nemoralnim i opasnim.

U *120 dana Sodome*, tekstu koji Sade ne naziva romanom, pak, on postaje Amfitrion koji je gostima pripremio sva jela („šesto jela“) koja odgovaraju i najekstravagantnijim ukusima muškaraca, kako bi „proširio granice“ njihovog izbora: „Odaberi i ostavi ostatak... Pomisli da će se svidjeti drugima i budi filozof“⁷¹.

Sade zna da se čitatelj neće prepoznati u ovim „ekstravagancijama“, no on kao da i čitatelja želi pretvoriti u Justine, žrtvu vlastite radoznalosti, koja neprestano postavlja pitanja, posjećuje mjesta gdje je zatočuju, pa ponekad i gleda kroz ključanice crveneći se, ne iz užitka, nego kako bi se „obrazovala“. Justine ne može suspregnuti znatiželju, da ne gleda strahote koje spominje, pomalo kao čitateljice u susretu s literaturom o kojoj smo govorili na početku. To je možda jedina dodirna točka s Justine koju danas, ma koliko nevoljko, želimo priznati. Ove su strahote njoj toliko nove da pojedinosti smatra „stvarno neobičnima“⁷².

⁷¹ Sade, *Les 120 Journées de Sodome*, u: *Ceuvres complètes*, sv. XIII, Pariz, Éditions Tête de Feuilles, 1973:61 (Mi ističemo.)

⁷² Sade, *La Nouvelle Justine ou les Malheurs de la vertu* u: *Ceuvres complètes*, VI, Pariz, Pauvert, 1987:357.

Juliette je, pak, žena s kojom većina, barem kako voli misliti, nema ništa zajedničko. Kraj *Juliette* je, pak, indikativan jer ona koja je postala gđa de Lorsche nestaje nakon deset godina „s pozornice svijeta, kako obično nestaje sve što sjaji na zemlji“. Ova jedinstvena žena, kako joj tepa Sade, nije ispripovijedala posljednje događaje prije smrti, pojavila se i nestala kao komet.

Možda bi se i *Justine* i *Juliette* mogle čitati u svjetlu *Bildungsromana*. Obje, i *Justine* koja bludi po Francuskoj, i *Juliette*, koja tumara po čitavoj Europi, zadovoljavaju vlastitu znatiželju i preživljavaju slijedeći svoj put. *Justine*ina smrt više je nalik crnom humoru, jer se ne odvija u tamnici, prilikom opetovanih mučenja, nego je pogodi grom, kao neka vrst Božje kazne. Obje se, kao krhke, nezaštićene djevojke bez roditelja, osuđene na osamu i potpunu odsutnost društvenog statusa, suočavaju ponajprije s muškarcima koji ih, obje, žele pretvoriti u „učenice“, kako bi oni postali „nemoralni učitelji“⁷³.

Kao da kod Sadea sve ovisi o ekonomiji, sve je utilitarno, sve mora nekome poslužiti, pa i filozofija, koja postaje način da se netko uzbudi, da opravda vlastiti užitak. Svatko postaje propovjednik kako bi „filozofski“ opravdao svoju maniju. Možda se ne bi složili sa Sadeovom tezom da je svatko despot kada mu stoji⁷⁴, ali, svako doba ima svoje „manije“.

---

⁷³ Izuzetak je gđa de Saint-Ange iz *Filozofije u budoaru*, koja je učitelj mladoj Eugénie kao i Dolmancé.

⁷⁴ Ili još gore, ali indikativno, igrajući se autoironijom: „Svi znaju priču o markizu de ***, koji je, čim su mu prenijeli presudu da će spaliti njegovu lutku u odsutnosti, izvadio kurac iz gaća i uzviknuo: ‘Jebemu mu Boga! Evo me točno gdje sam htio biti, prekriven sramotom i gadošću! Ostavite me, ostavite me, moram svršiti! I u istom trenutku, to je i učinio“ (Sade, *Œuvres, I*, izdanje Michel Delon, Pariz, Gallimard, „Bibliothèque de la Pléiade“, 1990:254).